

Ն Ի Ի Թ Ե Ր Ո Ւ Ց Ա Ն Կ

Յառաջադրանք

About this book, (History of Gurun)

5

9

Ա. ՄԱՍ

ԵՐԵՄԵԱՆ Ս. Ց. (Հայ. ժողով. Պատմ. հտ. 1)	Վաղ եւ միջին բրոնզէ դարի ցեղերն ու ժողովուրդները	
ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ Ա.	Հայկ. լեռնաշխարհում եւ հարեւան երկրներում	17
ԽԱՆՆԱՄՈՒՐ Մ. Գ.	Մեղիտիմէ հին հաք-եաց օրով	56
ԽՆՄՈՒՐՃԵԱՆ Ս. Վ.	Կիրիմի քաղաքի պատմական անցեալէն	74
ԷՓՐԻԿԵԱՆ Ս. Հ.	Գամիքի հայերը	105
ԻՆՃԵՃԵԱՆ ՎՐԳ. Ղ. Հ.	Յիշատակութիւններ - Կիրիմի կամ Կառիմ	182
ՖԵՐՈՒՆԵԱՆ ՊԵՅԻ Բ.	Կիրիմի կամ Կիրիմ	186
ԱԼԵԿՍԱՆԴՐԵԱՆ ԳԵՐ. Ա.	Ճամբորդութիւն ի Բարեյան	186
***	Կիրիմ, Մամիլըգ ու Տարեմուէ	187
ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ ՍՈՒՐԷՆ	Կիրիմցի արքայիսկոպոս մը Նարուէնի մօտ	191
ՊՕՂՈՍԵԱՆ Հ. ԵՓՐԵՄ	Վայրի անասուններ եւ բռչուններ	192
	Բարեսիրական, կրթական եւ մշակութային ընկերութիւններ	194

Բ. ՄԱՍ

ԿԻՐԻՄԵՆԻ	Ընդհանուր ակնարկ, իրողութիւններ	205
ԲԱՆԵԱՆ ՍՏ.	Տեղեկագրական հաստատումներ, դէմքեր	233
ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ ՍՈՒՐԷՆ	Կիրիմը ինչպէս որ կար, Ազատագրական շարժումներ Թորոս Ծառուկեան	272
ՇՈՒՂՈՒԼՑԻ	Պատկերներ Չելլոյի կեանքէն	329
ՍԻՐՎԱՐԳ	Թորոս Ծառուկեան (Չելլո)	332
ԱՇՈՒՂ ԱՌԱՔԵԼ	Չելլոյի նախնական տեսքանը	351
***	Էնկիւրիի դատավարութիւնը (Մամուլէն)	352
ԹՕՓԱԼԵԱՆ ՏՈՔԹ. Վ.	Ապրումներ եւ յուշեր Կիրիմէն	364
ՈՍԿԱՆԵԱՆ ՀԱՄԱԶԱՍՊ Հ.	Կիրիմի մօտ վանքերը	398
ՄԱԳԱՐՅԱՆ Ն. Խ.	Նկարչեցիներ, կրօնական դէմքեր, աղանդ մը	387
ՄԻՔԱՅԻԼԵԱՆ Ա. ՎՐԳ.	Կաթողիկէ եկեղեցիին վիճակը	404
	Բ. Մաքի Ա. լրացուցիչ յանելուած (Դիւանային փաստաթուղթեր)	410
	Բ. Մաքի Բ. լրացուցիչ յանելուած (Մամուլ 1870-1914 թթ.)	449

Գ. ՄԱՍ

ՄԻՆԱՍԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍ	Կիրիմի ժողովրդական բանահիւսութիւնը եւ աշուղական երգերը	505
ԻՆՃԵՃԵԱՆ ՎԱՐԳՕ	Կիրիմի ժողովրդական բանահիւսութիւն, նմայցներ	508
***	Կիրիմցի աշուղներ՝ Թ. Ճգրլեան, Խելօֆ Էմմի (Կարապետ Մինասեան), Էրեր (Վարդիվառ Հա- լանեան), Սեփեր Զատէ, Ղարասարցի Ակոն	526

ՍՈՒՐԵՆԵԱՆ ՍՈՒՐԵՆ	Մանրապատում հեֆաթներ	536
	Կերպարներ	544
ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ Կ. Հ.	Դէպքեր և աւանդաբիւաններ	554
	Առածներ Կիրիմի գաւառաբարբառով	562
	Կիրիմցիներու անէծքներէն տրցակ մը	567
	Հանելուկներ Կիրիմի գաւառաբարբառով	567
	Կիրիմի մայրապաշարումներէն	569
	Կիրիմի բարբառէն մտոյշներ	571
ԱՃԱՌԵԱՆ ՀՐ.	Կապարսկերան շրջանի բարբառներ	574
ՓԻՐԱՆԵԱՆ ՏԻՔՐԱՆ	Կարիւններն ու խելօքները, Տէրունական անկողինը	576
ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ ԱՂ.	Այգային, (բանաստեղծութիւն մը 1913-էն, Կիրիմ)	587
ՊՕԶՂՈՒՐՏԵԱՆ Ս՝	Հովիւին կովակը, Կանանչին հարսնիքը	588
ՄԱԿԱՐԵԱՆ Ն. Խ.	Քարէ Մանուկ, Խոփիւնց էծը, Նոր տարին	595
ՎԱՀԵԱՆ ՎԱՀԷ	Տաղ ամենագեղ տրամուրթեան	599
	Տաղ վասն հօտին խունապահար	602
ԾՍՈՒՈՒԿԵԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ	Ծաղկոց, Կալինց Յարաւիւն	603
ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ ՇԱՀԷՆ	Կալինցի երգը	611
ԲՐՈՒՏԵԱՆ ՅԻՅԻԼԻԱ	Միերան Թումանեան	615
ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ ՎՐԴ. Մ.	Դեմքեր և դէպքեր, Գոչումներէն	619
ԿԱՐՏԱՇԵԱՆ Հ. Ա.	Վեր. Հայկազուն Խանդավազ	621
* * *	Տաք. Ն. Ապտալեան, Օր. Զապէլ Ապտալեան	622
ԲԱՄՊՈՒՔՅԵԱՆ Գ.	Սովորեալ գեղարտատանի մասին	624
ԽՄՐ.	Նկարիչ Յովհ. Չիլիմկիբեան - Դարբինեան	626
* * *	Թրքական ռոմանտիկներուն դէմ բողոք	629
Գ. ՄԱՍ		
* * *	Խորէն Եպիսկոպոս Դիմախեան (1864-1915)	635
ՇԵՀԻՐԵԱՆ Յ. Վ.	Խորէն Եպիսկոպոս Դիմախեանին	638
ՀԱԼԱՅԵԱՆ Յ.	1915ի Եղեռնը	640
ԿԱԼՍՅՅԵԱՆ ՍԱԹԵՆԻԿ	Կիրիմի տեղահանութիւնը	657
ԽՐԷՏԵԱՆ ԵՂԻԱ	Կիրիմի ջարդն ու ախարը	661
* * *	Քաղաւածքներ Թուրքիոյ մէջ մահացած Գերմանացիի	
	մը արձանագրութիւններէն	665
ԿԱՍՊԱՐԵԱՆ Ս. Մ.	Վերյիշումներ 1915-1919 շրջանէն	670
ՀԷՐԻՍՏԵԱՆ Լ.	1915ի դէպքերէն գրուածներ	677
ՃՂԸԼԵԱՆ ԱԻՆՏԻՍ	Պասմեց' 1915ի շրջանի կեանքէն	683
ԾԵՐՈՒՆ	Գրուածներ 1915ի Եղեռնէն	717
ՄԻՆԱՍՅԵԱՆ ՅՈՎՀ.	Վարդան Ճյրլեանի հերոսական արարքը	721
ՀՈՎԱԿ Վ.	Կարաւանին հերոս ազգիկը	724
ԹԷՄԻՐԻԿ	Բերացի փափկասուն օրհորդ մը	726
	Վազէ' հերոս ազգիկ	729
* * *	Կարեւոր դեմքեր	732
* * *	Մեծ պատերազմի Կիրիմցի կամաւորներու ցամկը	734
ՇԵՀԻՐԵԱՆ Յ. Պ.	Համաշխարհային Ա. պատերազմէն յետոյ կեանքը	
	Կիրիմի մէջ	735
«ԿԻՐԻՆԻ ՅՈՒՇ»	Արարի մը խիղճը	736

ԳԱՒԱՌ Ն. Խ.	Կիրիճ 1958-1968 (Ճամբորդութիւններ)	736
***	Հայ բնակչութիւնը Օսմ. կայսրութեան մէջ - Համեմատական տեղեկագիր 1 Ապրիլ 1921	738

Ե. ՄԱՍ

***	Կիրիճի Հայր. Միութիւններու Մրագիր-Կանոնա- գիրները 1899-1936	743
***	«Կիրիճի Յուշ» պարբերաբերը	758
ԽՄԲ.	Կիրիճի Հայր. Միութիւններու կեանքն ու գործը ափիւսքի մէջ	761
***	Դէմքեր: - Բժիշկներ, արուեստագէտներ, ազգային Գործիչներ, մարտաբապտներ, եւայլն	794
ԽՄԲ.	Սերպրիտ գիւղը, Լիբանան	815
ԽՄԲ.	Քանի մը տագով	818

ՔԱՐՏԷՍՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

Ուրարտու Պետութիւնը Բ. Ա. 8-7րդ դ. դ.	31
Պատմական Հայաստանի սահմանները (Ալլոյանեան)	47
Կիրիճի արձանագրութիւններու ժայռը	78
Փռքը Հայք եւ Կիրիճեան սահմանները	85
Map of United Armenia	93
Փռքը Հայք կամ Գամիրք Բնաշխարհը	104
Հայկական կոտորածները 1948-96 եւ 1915-16 Բ.Բ.	669

ՆԿԱՐՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿ

Կիրիճ, Շուրապի կիքնը եւ «Կուռնայ Մովսէս»	99
Գորգագործութեան եւ ջուլհակութեան գործիչներ	128
Տեղական «նագար»ի (ժակվար) նմայշ	130
Ապրանքային պիտակ, 19րդ դարի 80ական. Բ.Բ.	131
Տնային գործածութեան իրեր	134
Տնային գործածութեան սմաններ	135
Հաց քիւիւր Գամիրքի գիւղերում մէջ	142
Տարագներ (կեղանակ)	149
Տարագներ (արհեստաւոր ստեղծակցանի)	150
Շուկայէն տեսարան մը, Հեծանլուի լեռը	274
Կիրիճի բերդը, հիֆիֆ շրջանէն մնացած	276
Շուրապ, Ալպաշենց ջաղացքը	279
Կիրիճի հայոց Աւաջնորդարանը 1912ին	284
Կիրիճի Մայր Եկեղեցւոյ դռները	287
Խելօք Էմին, շալագործի տարագ	290
Հանի Սարգիս Մինասեան	297

Սուրէն Սուրէնեան	297
Կիրիսնէն տեսարան մը	366
«Նլիքնիս Մովր», Հեծանդու լեռներու տակ	369
Որբանոց դպրոցի մը աշակերտները 1895էն ետք	372
Կիրիսնի մէջ պաշտօնավարող քահանաներ	394
Տէր Յնուր Վարդապետեան, Վ. Մ. Վրդ. Սիսակեան	397
Կիրիսնէն բողոք մը	413
Կիրիսնէն բողոք մը	424
Միւրան Թումանեան, Տիգրան Փիրանեան, Յարութիւն Կալենց, Վահէ-Վսեան, Անդրանիկ Մատուկեան, Պետրոս Մինասեան	581
Հ. Վրդ. Եղիսէեան, Մինաս Մինասեան, Օր. Զապէլ Ապտալեան, Տոքթ. Ն. Ապտալեան, Տոքթ. Վարդան Թովալեան Տոքթ. Գ. Մ. Խանգամուր	589
Մինաս Մինասեան, Խ. Ն. Մակարեան	596
Նկարիչ Յովհ. Զիլինկիրեան – Դարբինեան	526
Յարութիւն Կալենց, Յովհ. Զիլինկիրեան, Կալենցի եղբայրը	626
Թրքական ռամագուքեան դէմ բողոք	629
Կիրիսնի Հայր. Միւրեան հիմնադիրներէն – Վարդօ Իննէեան, Տատուր Տատուրեան, Յարութիւն Յովհաննէսեան, Տոքթ. Արր. Տահպազեան, Մկրտիչ Գիւրգենեան, Յովհ. Թովալեան	632
Խորէն Եպիսկոպոս Դիմախեան	635
Խորէն Եպիսկոպոս Դիմախեանի նամակը	637
Շուրալի եկեղեցիի աւերակներէն տեսարան մը	639
Հարիւրապետ Յկ. Խանգամուան ընկերներով	645
Շուրալէն Զալսոնր տեսարան մը քանդումէն	646
Վ. Թէրնենեանի ընտանիքը, Աւետիս Յղըլեան	691
Մեսիս Խանգամուան, Թ. Մալխասեան, Յովհ. Դարիքեան, Ալեքսան Գըլպաշեան	730
Ճանօ Թիւրխնեան, Սարգիս Գալապեան, Տիգրան Գայնաքեան, Աւետիս Խանգամուան	731
Գրիգոր Կաստիկեան, Թրք. բանակի սպայ	732
Միաց. Նահանգներու Կիրիսնի Հայր. Միւրեան Վարչ. խմբանկարը	749
«Կիրիսնի Յուշ»ի Ա. էջը	758
Կիրիսնցիներ գաղթականութեան շրջանին, Հալէպ	760
Հալէպի Բէմի ճկարէն մաս մը	762
Կիրիսնի նոր սերունդը Հալէպի մէջ	763
Գիտութեան եւ մշակոյթի ասպարէզներու մէջ ծանօթ դէմքեր	767
Ամերիկահայ ծանօթ բժիշկներ	769
Խ. Հայաստանի Կիրիսնցիները եւ ամերիկահայ պատգամաւորները	771
Հալէպի Կիրիսնցի շալագործները	775
Կիրիսնցի աչքի կիներ եւ ծերեր	776
Բանաստեղծուի Ս. Կապուտիկեանի այցը	778
Պէշուրէն հայրենիք մեկնող Կիրիսնցիներու խումբ մը	782
Կիրիսնցի փոքրիկ դպրոցականներու խումբ մը	783
Յունաստանի մասնաճիւղի վարչութիւնը	785
Վալանս Բաղաթի Կիրիսնցիները (Ֆրանսա)	786

Հայաստան ... Կիրիմ փոզոցը Խարբերդ ասանի մէջ 792
 Ամերիկայի Կիրիմի Հայր-Միութեան խմբանկարներէն մէկը 793
 Կենսագրական ծանօթութիւններ՝ 794

(Բժիշկներ. — Օնկի կերկրեան, Անդրանիկ Մանուկեան, Համբարձում Գասպարեան, Գեորգ կերկրեան, Վարդգէս Կիրեղեան, Ռուբէն Թաշոյեան, Միսոն կերկրեան, Ենովք Եղիսէեան, Մաքիկ Մավիսաբեան, Սարգիս Թ. Արեւեան, Արմէն Մինասեան (Երեւան), Պետրոս Թերմանեան, Ժան Օհանեան: Երկրաչափ ճարտարապետներ. — Յարութիւն Մակարեան, Տորակ Ազտալեան, Վահէ Մելիքեան, Վսիլաւ Ազտալեան, Արա Մելիքեան: Վկայեալ դեղագործներ. — Մանուէլ Գիգիթեան, Տիրան Պահատուրեան: Աբուեհատապէտներ. — Տիրան Ժամկոչեան, Աիլա Պոյանեան (Երեւան), Բարգէն Մավիսաբեան (Երեւան), Թորոս Սիրանուսեան: Ազգային դէմքեր. — Կիրակոս Ափարեան, Վահան Վարդապետեան, Տիրան Մավիսաբեան, Կարապետ Ափարեան, Հայր Սահակ ձեմնեան, Հայր Մկրտիչ Զերչեան, Համբարձում Ափարեան, Յարութիւն Տատուրեան):

Բիրբոս, գործ՝ Խ. Ֆերմանեանի	810
Ամերիկեայ Կիրիմցի բանակայիներ	814
Սերաբիէ գիւղի ցուցատախտակը	815
Հաժ Ապտալլան, Սերաբ Գիգիթեան եւ Երկրաչափ մը	816
Դուկա. Ֆրետ Ասատուրեան	817
Յանկ Գիւրքեան	818
Յանկ Բանտէսեան	820
Յանկ Գլարեան	820
Այս կրատարակութեան առթիւ	823

ԱՅՍ ՇՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻԻ

Տարիներէ ի վեր Միացեալ Նահանգներու կիրիներէ Հայր. Միութեան կեդրոնական վարչութիւնը, ընդատաջելով եղած պահանջներուն, ծրագրած էր երաւարակել *Կրթիչի* պատմութիւնը եւ բաւական աշխատանք տարած էր այս ազգութեամբ: 1970, Յուլիսին, իր մօտ հաւաքուած նիւթերը զրկած էր Պէտրոս, Պ. Ռուրէն Մավիսագլանի միջոցաւ, նպատակաշարժաւ գտնելով գիրքին նախապատրաստական աշխատանքները կատարել Լիբանան եւ լոյս ընծայել գայն:

Պէտրոսի Հայր. Միութեան վարչութիւնը ընդհանուր բնոյթ տալու համար հարցին, 1970 Նոյեմբերին, խորհրդակցական ժողովի մը կրակիւն կարգ մը ծանօթ դէմքեր, Օթէլ Պրիսթոնի մէջ: Տրուած անհրաժեշտ տեղեկութիւններէն յետոյ, եղան կարծիքի փոխանակութիւններ եւ քելագրութիւններ: Անմիջապէս գործնական գեղմի վրայ դնելու համար, ընտրուեցաւ յանձնախումբ մը հետեւ. հալներէ կազմուած՝ վահէ վահեան, Անդրանիկ Մարտիրոս, Պետրոս Միսնասեան, Հրանդ Զէյթունցեան եւ Սարգիս Կոչիկեան (վարչութեան քարտուղարը):

Բանի մը օր յետոյ, ընտրուած յանձնախումբը իր առաջին նիստը գումարեց վահէ վահեանի բնակարանը, ուր բոլորին համաձայնութեամբ խմբագրական պատասխանատու նշանակուեցաւ Պետրոս Միսնասեան: Միւս կողմէ վարչութիւնը կրկին կաշ մը ուղղեց բոլոր հայրենակիցներուն, մամուլի միջոցով, որ Պէտրոս յան իրենց հով գտնուած պատմական, յուշագրական, ազգագրական եւ այլ տեսակի նիւթերը, ինչպէս նաեւ նամակներ՝ սփիւռքի եւ հայրենիքի մտանցադարձներուն եւ գրադարաններուն:

Պատասխանատու խմբագիրը, չորս զեկոյցներու ընթացքին պարզեց իր կատարած աշխատանքները եւ բովանդակութեան ընդհանուր վիճակը: Եղան քելագրութիւններ եւ մատնանշումներ, որոնք նկատի առնուեցան յետագային խզմտօրէն: 1973-ին միայն կրցաւ ձեռնարկել պատմագիրքը: Մօտ 950 էջ մեքենագրուած զրկուեցաւ Ամերիկայի Հայր. Միութեան կենդանին, կատարուած աշխատանքը ծանօթացնելու համար: Հարկ է յիշել, որ ձեռագրերուն մեքենագրելը հանգիպեցաւ մեծ դժուարութիւններու եւ խլեց երկար ժամանակ: Տպարան յանձնելէ առաջ նկատի առնուեցան նաեւ կենդանական վարչութեան մտահոգութիւններն ու քելագրանքները:

ԿԻՒՐԻՆԻ ՀԱՅՐ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

ԱՅՍ ՇՐԱՏԱՆԻ ԿԻՒՐԻՆԻ ՀԱՅՐ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԿԱԶՄԸ

Պրն. Թորոս Արեւեան	<i>Ատենապետ</i>
» Վարդգէս Մարտիրոսեան	<i>Բ. Ատենապետ</i>
» Սարգիս Կոչիկեան	<i>Ատենապետ</i>
» Երուանդ Արապեան	<i>Գանձապահ</i>
» Անդրանիկ Պալեան	<i>Խորհրդակցական</i>
» Վարդան Միսնասեան	»
» Սերոբ Դիգիրեան	»
» Վարդգէս Մեմուրեան	»
» Գեղամ Արեւեան	»
» Ռակոբ Թոմպալեան	<i>Խորհրդակցական</i>